

אוניברסיטה* ענת מטר

במציאות המסוכסכת של המזרח התיכון [...] אוניברסיטת תל-אביב ניצבת בקו הקדמי של המערכה לשמירה על יתרונה הצבאי של ישראל, באמצעות מחקר ופיתוח של טכנולוגיה לשימוש מערכות הביטחון.¹

מורשתן של האקדמיה האפלטונית ושל האוניברסיטה הימי-ביניימית ניכרת היטב בתווי האוניברסיטה של העת החדשה. למרות זאת, ההתפתחות הדרמטית מאוניברסיטה טרום-מודרנית לאוניברסיטה מודרנית ופוסט-מודרנית מכוונת אותי להתמקד כאן במוסד האוניברסיטאי הליברלי, כפי שהתארגן בשלהי המאה השמונה-עשרה והתגבש במהלך המאה התשע-עשרה והמאה העשרים. השינויים המושגיים וההיסטוריים, בצד השמירה (לפחות לכאורה) על ערכי המורשת, הבנו מתחים מהותיים בתוך האוניברסיטה הליברלית, וחשיפתם עשויה לעזור בניסוח אפשרויות להתגבר עליהם. לצורך ההפלגה אל מעבר לאופק הליברלי אדרש אפוא לשלוש מפות: האחת מתווה את הקווים המהותיים למחשבה הליברלית, ככל שאלה מיתרגמים למחשבת האוניברסיטה; השנייה משרטטת את המציאות ההיסטורית; והשלישית, המונחת על שתי הקודמות, מעתיקה ומתקנת אותן, מבטאת את החזון, את המחשבה הפוסט-ליברלית. כפי שנראה, בשל הסתירה המכוננת את האוניברסיטה המודרנית, הפער בין הרעיון למימוש ההיסטורי גדול במיוחד. מטרתה המסורתית של האוניברסיטה – במוצהר או במובלע – היא האמת; אולם חמקמקותה של האמת אינה מאפשרת לאיש לטעון כי הגיע אליה. האופן שבו ניסתה האוניברסיטה הליברלית להתמודד עם הבעיה העקרונית הזאת הוביל לקטסטרופה שאנחנו עדים לה כיום, באוניברסיטה ומחוצה לה, במוקדי הכוח המנצלים את ה"פתרון" הליברלי בעולם פוסט-מודרני. אוניברסיטה השואפת לשוט אל מעבר לאופק הליברלי צריכה לדחות את הפתרון הזה ולהציב כמשימה ראשונה במעלה את ההתמודדות, בהגות ובמעשה, עם הסתירה המכוננת אותה. כלל לא ברור מה תעלה ההתמודדות הזאת. ברור שהיא חיונית. מה שאציע כאן אינו אלא מבוא.

במאמרו מ-1784, "תשובה לשאלה: הנאורות מהי?", קבע קאנט כי "השימוש הציבורי בתבונה צריך להיות חופשי בכל עת [...] אני מתכוון לשימוש שאדם עושה בתבונתו בבחינת מלומד לעיני כל ציבור הקוראים".² עשר שנים מאוחר יותר ניסח קאנט את הקשר הישיר בין הקביעה הכללית

* שיחה שנערכה באוהל המחאה בזמן שביתת הסגל הבכיר באוניברסיטאות הבשילה למאמר "רודפים את האמת? – בעקבות 'האוניברסיטה ללא-תנאי' של דרידה", שפורסם בזמנים, גיליון 109, חורף 2010, עמ' 98-109. המאמר הנוכחי חופף באחדים מקטעיו את המאמר ההוא, אך בעוד שעיקר מטרתו של המאמר בזמנים היא דיון מקיף בתפיסתו של דרידה, המאמר הנוכחי כללי הרבה יותר, הן מושגית והן היסטורית.

ביחס לנאורות, התבונה והחופש ובין האקדמיה, בשרשרת חיבורים הנוגעים ליחסים בתוך האוניברסיטה, בין "הפקולטה התחתונה", הלוא היא הפקולטה הפילוסופית, ובין "הפקולטות העליונות": התיאולוגית, המשפטית והרפואית. לפי רוח הדברים, יש להוסיף היום לרשימת הפקולטות ה"עליונות" גם את הפקולטות המקצועיות האחרות שנוספו בינתיים – להנדסה, כלכלה, ממשל, ניהול, ביטחון – ופקולטות אחרות, שלא נכללו בעולם האקדמי שקאנט הכיר.

ברור שחלוקה זו ושמות אלה אינם שאולים מן המלומדים, אלא מן השלטון. מכיוון שלפקולטות העליונות שייכות אלה שבדוקטרינות שלהן יש עניין לשלטון, הן בתוכן והן בצורך להפיצן בציבור, ניצבת מולן הפקולטה שעניינה הוא המדע בלבד, והיא קרויה התחתונה מכיוון שהיא יכולה לנהוג בקביעותיה כפי שהיא מוצאת לנכון... חשוב מאוד שהקהילה המלומדת באוניברסיטה תקבל פקולטה משלה שתהיה חפה מהוראות השלטון בקביעת החומר הנלמד בה, פקולטה שאינה צריכה לחלק הוראות ועקב כך הנה חופשייה להעריך כל דבר הקשור לעניין המדעי, כלומר לאמת [...] שכן ללא פקולטה כזו לא תצא האמת לאור.³

קאנט כולל בפקולטה התחתונה את מדעי הטבע, המתמטיקה, ההיסטוריה, את מדעי הרוח והמטאפיזיקה (של הטבע ושל המידות) – כל התורות "שאינן מחויבות לפקודות השליט העליון כאל קו מנחה",⁴ ומחויבותן היא רק ל"ספר הטבע" ולתבונה השופטת, האוטונומית. עם זאת, ברור שהוא רואה במדעים ההומניים – ובראשם בפילוסופיה – את הפרדיגמה של הפקולטה התחתונה, העצמאית והביקורתית. ה"חופש האקדמי" רלבנטי רק לגביה. בפקולטות העליונות, המחוברות בטבורן לשליט העליון, הנפנוף בחשיבותם של "חופש אקדמי", "מחשבה עצמאית" ו"מגוון של דעות" הוא בהכרח ציני: "אנשים אלה, מכיוון שהם משמשים ככלי עבודה של השלטון (תיאולוגים, עובדים במערכת החוק ורופאים), יש להם השפעה חוקית על הציבור, וכך נוצר מעמד מיוחד של בעלי תארים אקדמיים שאינו חופשי להשתמש באופן ציבורי בהשכלתו ובידיעותיו לפי הבנתו אלא רק תחת הצנזורה של הפקולטות."⁵ לפיכך, "מאנשי המעשה של הפקולטות העליונות (אנשי הדת, אנשי המשפט והרופאים) אפשר למנוע מלהעז לשחק את הפילוסופים ומלבקר באופן ציבורי את הדוקטרינות אשר השלטון הפקיד בידיהם."⁶ לעומת זאת,

הפקולטה הפילוסופית רשאית לגשת לכל תורה כדי לבחון את אמיתותה. השלטון אינו יכול להטיל עליה כל איסור [...] והפקולטות העליונות חייבות לקבל את הביקורות שהיא מעלה באופן ציבורי ואת הספקות שהיא מעוררת. ברור שהן מוצאות ביקורת זו מעיקה, מכיוון שללא מבקרים אלה יוכלו בעלי התארים לנוח ללא הפרעה בכיסאם המרופד היטב, ונוסף על כך – יוכלו לחלק פקודות ללא הפרעה.⁷

באחרית הדבר לתרגום העברי של ריב הפקולטות מדגיש פיני איפרגן את המחיר שהפקולטות העליונות משלמות בתהליך יצירת אזור נקי ועצמאי לפקולטה הפילוסופית: חיסול הפן התבוני והאוטונומי שלהן.⁸ הוא מציין כי עשוי להתעורר החשד שקאנט בעצם משתף פעולה עם השלטון

במהלך הזה, משום שהוא מתיר את רסן הפקולטות הקרובות אליו, המשרתות אותו. אולם איפרגן מציע לנו לראות את פעולתו של קאנט "דווקא כרדיקלית מאד מכיוון שהיא מבטאת את חוסר ההערכה העקרוני שהוא מפגין כלפי תחומי הדעת כאמצעים שדרכם ניתן לחנך את איש הנאורות." מבחינה היסטורית, ניתוח זה נראה לי נכון. כאשר אנחנו מצייבים לנגד עינינו את המציאות הפוליטית שהוגי הנאורות פעלו בתוכה, הצבת הביקורת כערך הראשוני מובנת, ואכן מן הראוי לראות בשמירה עליה מהלך רדיקלי. עם זאת, דומני שהתמונה מורכבת יותר, כי באופן מוזר, המהלך הביקורתי ביחס לתחומי הדעת מגייס במובן מה גם את הפקולטה התחתונה. כפי שמתברר בדיעבד, הנבט שזרעו קאנט ובני דורו הנאורים צמח והפך לעץ שפירותיו באושים.

בתהליך הזה, של בידוד וחיודוד ייחודן של הפקולטות התחתונות, שכל ייעודו להוציא את האמת לאור, שילמו הפקולטות הללו מחיר כבד לא פחות מן המחיר ששילמו הפקולטות העליונות, ואולי אפילו גבוה יותר. אמנם, לפחות לכאורה, הן הרוויחו חירות – החירות שנשללה מן הפקולטות העליונות – אבל זכאותן לתוכן הלכה והצטמצמה. סילוקו של "הדבר כשלעצמו" מתחומי ההכרה והשפה, הכישלון המובנה בניסוח "האידיאות של התבונה", אלה ביצרו דיכוטומיה בין "שאלות כמו: מתי נולד קיסר, כמה אמות יש בפרסה אחת וכיו"ב, [שעליהן] יש לתת תשובה פשוטה וחותרת", בלשונו האירונית של הגל, ובין "האמיתות הפילוסופיות".¹⁰ קאנט, אם כן, הציב חיץ בין אמיתות נגישות שהן, בסופו של דבר, טריוויאליות – האמיתות שבהן נוגעים המדעים המשתייכים לפקולטה התחתונה, אך אינם פילוסופיים – ובין אמיתות יסוד פילוסופיות המצויות מעבר לתחום האפשרי של ההכרה. המדעים השרויים בשדה הניסיון האפשרי עשויים להתנסח באופן חיובי, אולם המטאפיסיקה נידונה להיוותר כביקורת גרידא, כמנועה מניסוח כל דוקטרינה. אמנם, היא "מתפרשת על כל תחומי הידע האנושי", אבל את התכנים הקונקרטיים אין היא הופכת "לחלק מהתוכן שלה עצמה, אלא לאובייקט של הבחינה והביקורת שלה לטובת המדע".¹¹ כך נפרדים שני האלמנטים שהודגשו לעיל: הוצאת האמת לאור לא דרה בכפיפה אחת עם הפונקציה של ביקורת והעלאת ספקות, פונקציה שאצל קאנט מתאפיינת תמיד בשליליותה, בהיותה אנטי-תוכן, בניגוד לאמת הפוזיטיבית, נחלת העבר והאפוס התיאולוגי:

שכן גם אם אלוהים באמת דיבר אל האדם, הרי הוא [האדם] אינו יכול לדעת שזהו אכן אלוהים שדיבר אליו. אין זה אפשרי כלל שהאדם יתפוש בחושו את האינסופי, יוכל להבדילו מישויות חושיות ויזהה אותו ככזה. אך ישנם מקרים שבהם האדם יכול להיות משוכנע שזה אינו יכול להיות אלוהים שאת קולו הוא מאמין שהוא שומע; שכן אם הדובר דורש ממנו דברים הסותרים את החוק המוסרי, אזי הוא חייב לראות את התופעה כשקרית, ואין זה משנה עד כמה מלכותית וחורגת מגבולות הטבע היא נראית לו.¹²

בספרו תיאולוגיה פרוטסטנטית וכינונה של האוניברסיטה הגרמנית המודרנית מציע תומס האורד לראות במהלך של קאנט נדבך מרכזי בבניית המדע כאפוס החדש שעליו תושבת המדינה, כתחליף לאפוס הישן של הדת והתיאולוגיה. אם, מבחינת השלטון, ה"מקל" במאמרו של קאנט הוא תיחומו של אזור ביקורתי מוגן, ה"גזר" הוא הבטחת לגיטימציה אקדמית למדינה.¹³ על

המדינה להכיר ב"תביעתה של הפקולטה הפילוסופית לשחרור מכל אדון לבד מן התבונה עצמה – תבונה שאינה תלויה בזמן, במקום ובנסיבות ההיסטוריות"¹⁴, ובתמורה היא זוכה ב"אפוס חדש". האוורד מתאר בספרו בפרוטרוט את המעבר, שנעשה בהשראתו הברורה של קאנט, מהאוניברסיטה בימיו – זו המבוססת על האפוס התיאולוגי – אל האוניברסיטה המודרנית, המעמידה כחזונה את ה-Wissenschaft, הלימוד המדעי.

לא זה המקום לפרט את המגמות השונות שעיצבו את פני האוניברסיטאות בגרמניה, באנגליה ובארצות הברית במאה התשע-עשרה. אולם חשוב לציין כי בתהליך, שניצניו ניכרים כבר בטקסט הקנטיאני, ה"ידע המתפתח-תמיד" יורש בתחילה את האמת הנצחית כיעדה של האקדמיה, ואחר כך, בהדרגה, תופסת ה"הבנה" או ה"הבהרה" את עמדת הבכורה.

מבחינת ההיסטוריה של המוסדות האקדמיים, תחילת תהליך המודרניזציה פונה דווקא למגמה ההפוכה. כוונתי היא לכינון האוניברסיטה בברלין ב-1809. "אירועים מעטים בתולדות החינוך יכולים להתפאר בעיון מודע-לעצמו, תנאים היסטוריים דרמטיים והשפעה ארוכת-טווח יותר מיסודו של המוסד היחיד הזה," כותב האוורד.¹⁵ האוניברסיטה, שנוסדה על ידי הבלשן וילהלם הומבולדט, נוהלה מן הרגע הראשון בידי פילוסופים שדחו אלמנטים מרכזיים במהלך הביקורת של קאנט בשל מה שתפסו כריקותו. הוגיה החשובים של אסכולת האידיאליזם הגרמני – פייכטה, וזמן מה אחריו גם הגל – ניהלו לא רק את המחלקה לפילוסופיה אלא גם שימשו כרֶקטורים. הגל איתר קשר הדוק בין הרעיון של "תבונה שאינה תלויה בזמן, במקום ובנסיבות ההיסטוריות" ובין ההסתלקות מן התוכן. בהערה המכוונת ישירות כלפי ה"דוגמטיזם" של קאנט מבהיר הגל את נקודת המחלוקת הבסיסית. לדידו, "אין הידיעה פעילות המתעסקת בתוכן כבמשהו זר ואינה רפלקסיה של עצמה מחוץ לתוכן [...] אדרבה, כשהידיעה רואה את התוכן חוזר אל תוך פנימיותה שלה, אזי פעילות הידיעה היא גם משוקעת בתוכן [...] וגם חוזרת בו-בזמן אל עצמה."¹⁶ גם שְׁלינג, אשר ירש את ראשות המחלקה לפילוסופיה אחרי מותו של הגל, דחה תפיסה ביקורתית טהורה של הפילוסופיה, או של הפקולטה התחתונה, החופשית:

בלב הפילוסופיה החינוכית של שלינג עמדה האמונה בכך ש"כל המדע האמיתי" מהווה "מכלול אורגני" [...] משימתה המכרעת של הפילוסופיה היא להבטיח שה"מכלול" לא יחמוק מעיני כל חברי האוניברסיטה, אשר ינהלו איש איש את עבודתו מתוך הכרה והשתתפות ב"אחדות האורגנית" של הידע: "ראייה זו [של המכלול] ניתן למצוא רק במדע-כל-המדעים, בפילוסופיה, ורק הפילוסוף הוא שיכול להעבירה אלינו, משום ששדה המחקר המיוחד שלו הוא המדע האוניברסאלי באופן מוחלט."¹⁷

כמו קאנט, גם שְׁלינג העמיד ניגוד בין הפקולטה הפילוסופית ובין "הפקולטות העליונות", אשר תוצאות מחקריהן, "שלא כמו הפילוסופיה, לא הוקדשו לרדיפת האמת כשלעצמה, אלא לרדיפת התכליות הטבעיות של בני-האדם."¹⁸ אלא שבניגוד לקאנט, שְׁלינג סבור כי תפקידו של הפילוסוף אינו ביקורתי בלבד.

עם זאת, כאמור, השינויים באופייה ובתפיסתה העצמית של האוניברסיטה הוליכו בדיוק לכיוון ההפוך מזה של האידיאליסטים באוניברסיטת ברלין. במהלך המאה התשע-עשרה הלכו יתר המדעים בעקבות הפילוסופיה והפכו לפרויקט המודע לכישלוננו המובנה בניסוח אמיתות, שכן הישגיו, במילותיו של מקס נֶבֶר, "נידונים תמיד להתיישן".¹⁹ הרצאתו המפורסמת של נֶבֶר באוניברסיטת מינכן ב-1918, "המדע כיעוד", מתמודדת בדיוק עם המשבר הנובע מהסתלקות האמת הנצחית, ההיקסמות מן העולם, הקשר ההדוק בין הנכון, הטוב והיפה, עם דעיכת התיאולוגיה. מה הפלא שעם תום מלחמת העולם הראשונה הבין נֶבֶר שהאוניברסיטה נכשלה כישלון חרוץ בניסיונה "להראות את הדרך אל האלוהים"? מסקנתו נחרצת: "האל נסתר, דרכיו אינן דרכינו, מחשבותיו אינן מחשבותינו".²⁰

האוניברסיטה הפכה מן המוסד המגלם את הרצון לומר את האמת למוסד המגלם את הרצון להישמר מאמירת האמת. ואכן, בצד שגרת הדיבור על כך ש"האמת (התנאי הראשון והחשוב ביותר של המלומדות בכלל) היא הדבר החשוב ביותר",²¹ זחלו במהלך המאות התשע-עשרה והעשרים כמה מגמות קשורות אל תוך לימודי הפקולטה התחתונה, ובפרט לתוך הפילוסופיה – כולן היבטים של אותו ויתור על האמת, שאת זרעיו ניתן למצוא אצל קאנט ואת שתילו אצל נֶבֶר. מגמה אחת מנוסחת ישירות על ידי נֶבֶר עצמו, שכיוון את דבריו למדעים בכללם,²² וקצת אחר כך אצל ויטגנשטיין, שכיוון את חֲצִיו לפילוסופיה: זו צריכה למשוך את ידיה מחיפוש האמת ולבכר את בירור המובן, את מלאכת ההבהרה. אלן באדיו רואה במגמה זו מהלך של אנטי-פילוסופיה,²³ והצדק עימו. בעקבותיו, אני מציעה לראות בסדרת המגמות הנפרשת כאן אנטי-אקדמיה – אם במטבע "אקדמיה" אנחנו מבקשים לשמור, למרות הכול, על זכרו של אפלטון ועל כבודה של האמת. הדגש על "הבנה" – בניחות טקסטים, בבחינת תזות – מסלק את השיפוט ביחס לאמיתות התכנים הנלמדים, ומעמיד במקומו את העניין בבחינת הנחות יסוד, השלכות, עקביות ובהירות. מגמה זו כרוכה באופן הדוק גם במגמת ההיצמדות לפרוצדורה – בוודאי המונח המקודש ביותר בעולם האקדמי. בגלל אופייה החמקמק של האמת, מוצבת במקומה תקינותן של פרוצדורות כמטרה.²⁴ חשוב להדגיש: בניגוד לרטוריקה המקובלת, אין לראות בפרוצדורות האלה מהלכים שמובילים אל האמת. פרוצדורת הטיעון, פרוצדורות הפרסום והקידום, כל אלה אינן מבקשות לקדם את הטוב, את האמיתי – שהרי אלה חמקמקים ממהותם – אלא את העומד בקריטריונים.²⁵ בעוד שהאמת היתה ועודנה מפחידה, מאיימת, תובעת אחריות, הסתכנות וריב, הפרוצדורה, הנשענת על כללים פורמליים, מבטיחה את ההפך הגמור: שמרנות, גבולות ברורים, שלום בית. זו בדיוק מטרתה, החוסה בצל התהליך האינסופי של קידמה מדעית. ההיצמדות לפרוצדורה כרוכה, מצדה, במגמה נוספת: היעלמו של הקול האישי, של ה"מחבר", של מה שאפשר לכנות "ספרות ראשונית", והחלפתו בהררי הררים של "ספרות משנית", טיעונים ותגובות על טיעונים.²⁶ פרוליפרציית הספרות המשנית יונקת מן התפנית האמורה ברמה המושגית – המעבר מן האמת אל הפרוצדורה הפורמלית – ומאפשרת את אותה תפנית ברמה הברוקרטית: מעבר משיפוט יחידני, אישי, המתנגד להכללה ומשטור, אל כללים והנחיות כמותיים וצורניים. כל המגמות שמנינו עתה קשורות בטבורן לעיקרון יסודי: סילוקו של הפוליטי. נקודה זו דורשת הבהרה מיוחדת.

ציינתי לעיל את העובדה שאנשי הפקולטות התחתונות נאלצים לוותר על העמדת דוקטרינה. כדי להגן על מעמדם הביקורתי, הם מנועים מן היומרה להכיר באמת כאמת, ומסתפקים ביכולתם להצביע על השקר כשקר. אולם ניסוח כזה מתעלם מן העובדה שהמסקנה הזאת אינה אלא חלק מן ההשקפה הליברלית שזה עתה דנו בה. ניסוח רפלקטיבי יותר של אותה התובנה הוא שהדוקטרינה הסמויה העומדת מאחורי המתודולוגיה האקדמית הליברלית היא אנטי-דוקטרינה, וכמו כל דוקטרינה אחרת, גם אנטי-דוקטרינה נשענת על הנחות יסוד. יתר על כן, הנחות היסוד הללו תמיד נושאות עימן גוון פוליטי.

כדי לחשוף את הנחת היסוד המהותית ביותר לאנטי-דוקטרינה שבה אנחנו עוסקים כאן ניעזר בהבחנה שטבע ג'ון אוסטין, בין המבע הקביעתי (קונסטטיבי) למבע הביצועי (פרפורמטיבי).²⁷ בכך אנו הולכים בעקבות ז'אק דרידה, פילוסוף שהקדיש מחשבה רבה למוסד האקדמי בצד פעילות אינטנסיבית בשדה החינוך לפילוסופיה, ושרטט למענו חלק ניכר ממפת חזון האוניברסיטה שמעבר לאופק הליברלי. בחיבורו האוניברסיטה ללא תנאי מאזכר דרידה את תפיסתה העצמית של האוניברסיטה המודרנית, הליברלית, כמופקדת על צבירת הידע (le savoir) והעברתו. על פי תפיסה זו צריכים לימודו והוראתו של הידע הזה, ללא תלות בתוכנו, "להשתייך לסדר התיאורטי והקביעתי. מעשה ההצהרה על דוקטרינה עשוי להיות ביצועי, אך הדוקטרינה אינה כזו."²⁸ ואכן, גם נפר מדגיש את ההכרח בחלוקה חדה כזו. אפשר, הוא אומר,

לתבוע מן המרצה שתהיה בו היושרה האינטלקטואלית הדרושה להכרה בכך שדבר אחד הוא לציין עובדות, להכריע בדבר יחסים מתמטיים או לוגיים, או בדבר המבנה הפנימי של ערכים תרבותיים, ודבר אחר הוא להשיב על שאלות לגבי ערך התרבות ותכניה האינדיווידואליים, וכיצד עלינו לנהוג במסגרת הקהילה התרבותית או ההתאגדויות הפוליטיות. [...] אין מקום לנביא ולדמגוג על הקתדרה האקדמית.²⁹

אין להם מקום באקדמיה, כך עולה מן הטקסט, בדיוק בשל כוחם הביצועי, בניגוד למהותה ה"קביעית" של הקתדרה.³⁰

ההבחנה בין הקביעתי לביצועי היא שמאפשרת גם את חזון האוניברסיטה של קאנט. הפקולטות העליונות, בשל סמיכותן לשלטון, כבר נגועות בביצוע, וזו הסיבה שאין לצפות מהן לתיאוריה קביעית של ממש, לדוקטרינה אמיתית. הקו הארכימדי בריב הפקולטות, חיבורו של קאנט, הוא הגבול החד הנמתח בין הפוטנטי לאימפוטנטי ומגן על חירותה של הפקולטה התחתונה. זו אחראית על השיפוט ביחס לאמת, אולם תפקיד הפיקוח לא יהפוך אותה לעריצה, משום שאין בידה הכוח הביצועי. מכאן טוהרה של הביקורת.

אלא שההבחנה הזאת, כמו שורה של הבחנות אחרות שאינן אלא פרפראזות האחת על רעותה, תפורה מתוך סדר היום הליברלי ומשרתת אותו, משום שהיא מפרידה בין התוכן הטענותי ובין נסיבות הופעתו, ובכך מנתקת את הבנת התוכן מן השיפוט שלו.³¹ חשוב לי להדגיש את הקשר הכפול המאפיין את ההבחנות הללו: מצד אחד, הן יונקות מן הרטוריקה בדבר עליונות האמת וחשיבות רדיפתה – ובדיעבד גם משכללות אותה, ומצד שני הן יונקות מן המגמות המודרניות

של אפיון המודל האקדמי הליברלי כהסתלקות מן האמת לטובת מובן, פרוצדורה, אנונימיות וא-פוליטיות, ובעיקר מאפשרות אותן.

נדחה מעט את הביקורת המושגית על ההבחנה הזאת, ונפנה כעת למציאות. קאנט – אולי בניגוד לתדמיתו המקובלת – לא התעלם מן המציאות הפוליטית שבתוכה פעל. ברור לגמרי שתוכנותיו לגבי צייתנותן של "הפקולטות העליונות" לשלטון היו נאמנות למציאות. הצייתנות הזאת לא נעלמה מאז, ולא בכדי. הווארד זין מזכיר לנו בספרו "היסטוריה עממית של ארצות הברית" עד כמה היה תהליך הקמת האוניברסיטאות באמריקה במאה התשע-עשרה תלוי בכספי עשירים, שתרמו חלק מהכנסות העתק שלהם ונדעו בשם "נדבנים":

קונוול היה ממייסדי אוניברסיטת טמפל. רוקפלר תרם למכללות בכל רחבי הארץ וסייע בהקמת אוניברסיטת שיקאגו. הנטינגטון, מנהל חברת הרכבות סנטרל פסיפיק, נתן כספים לשתי מכללות לשחורים, מכון המפטון ומכון טסקיני. קארנגי נתן כסף למכללות ולספריות. אוניברסיטת ג'ונס הופקינס הוקמה על ידי סוחר מיליונר, והמיליונרים קורנליוס ונדרבילט, עזרא קורנל, ג'יימס דיוק וליילנד סטנפורד הקימו את האוניברסיטאות שנשאו את שמותיהם. [...] המוסדות החינוכיים שהקימו לא עודדו חשיבה ביקורתית. במקומות אלה הוכשרו המתווכים של החברה האמריקאית: עורכי דין, מורים, מנהלים, מהנדסים, טכנאים, פוליטיקאים – אלה שקיבלו משכורת כדי לשמר את השיטה, כדי לשמש חיץ בין האליטה לבין הסכנה.³²

ההון, אם כן, משמש בהקשרים אלה זרוע של השלטון. ואכן, גם בלי להעמיק חקור בדבר השפעת התורמים הכבדים לאוניברסיטאות בישראל על התנהלותן, בפרט בשנים האחרונות, כיוון ההתערבות של בעלי ההון בענייני האוניברסיטה ברור לגמרי. לדוגמה, ודאי שאין זה מקרה כי הסימפוזיון "דה-לגיטימציה של ישראל כאיום אסטרטגי" נערך במסגרת "אירועי מושב חבר הנאמנים 2010". בסימפוזיון השתתף, בצד נציג ממושרד החוץ הישראלי ופרופסור מהרוורד, גם נשיא האוניברסיטה לשעבר פרופסור איתמר רבינוביץ'. תפקידו החשוב של נשיא האוניברסיטה, כידוע, הוא גיוס תרומות. חבר הנאמנים מורכב, באחוזים משמעותיים, מתורמים.³³

חשוב להבהיר כאן שהיחסים בין האקדמיה לשלטון אינם מצמצמים בשום אופן לתחומן של ה"פקולטות העליונות". אפילו קאנט כבר ידע היטב כי בניגוד לניתוח המהימן שסיפק לאופן שבו הפקולטות הללו מגויסות למען הריבון, תיאור עצמאותה וחירותה של הפקולטה התחתונה שסיפק לנו לא ניחן בדיוק אמפירי. זה המקום לפנות למומחים בעלי הידע האמפירי – לסוציולוגים – כדי שיאירו את עינינו באשר לחדות הביקורת המאפיינת את העולם האקדמי בכללו.

פייר בורדייה היה בוודאי אחד מפורצי הדרך בחקר התחום. בספרו *Homo Academicus* בורדייה מנתח את הסוציולוגיה של העולם האקדמי (בפרט בצרפת בשנות השישים של המאה העשרים) ומאפיין את אנשי האקדמיה כמי שנתונים במרווח שיצרו בין בעלי הכוח הכלכלי והפוליטי ובין הבהמה, בין כפיפות מלאה ורשמית לממסד ולכסף ובין החירות; הם אנשי משפחה החיים חי

נוחות ורווחה, לא יותר ולא פחות³⁴; נאמנותם למסד היא נאמנות של אנשי השירות הציבורי, הערך המרכזי המנחה אותם הוא "מסירות", ומכאן גם השאיפה של רבים מהם לעבור למסלול הניהולי. בורדייה סבור שבניגוד ליתר אנשי השירות הציבורי, האקדמאים מכוננים אריסטוקרטיה אתית ואינטלקטואלית משום שהם אמונים על פיתוחם וחיזוקם של הערכים המנחים את כלל החברה, אך למעשה, הז'רגון המיוצר באקדמיה אינו אלא כסות לנינוחות, לנוחות ולמסירות לשלטון. אנשי האקדמיה, הוא קובע, חורתים על דגלם את הערכים ה"ליברליים" שהנחו גם את קאנט, אך אינם נאמנים להם בפרקטיקה. הניתוח של בורדייה מצייר באורח ביקורתי את האפקטים של עבודה בארגון ואת רשתות הסולידריות באקדמיה. הוא אמנם מדגיש שהנפוטזיס והשמירה העיקשת על ההומוגניות של הֶבֵּיטוס רווחים יותר בפקולטות העליונות – בפרט בפקולטה המשפטית – אך מסלק כל אשליה בדבר "תבונה טהורה" או "שיפוט טהור" גם בפקולטות התחתונות.

ספר אחר הבוחן את החיים המדעיים במאתיים השנים האחרונות הוא ספרו של סטיבן שאפין, *The Scientific Life: A Moral History of a Late Modern Vocation*.³⁵ שאפין מתחקה אחר התרחקותו של המודל המדעי מחזון "המדע כיעוד" של נֶבֶר. הוא מתאר את היעלמותו של המדען היחיד – גליליאו, ניוטון, גם איינשטיין וקירי – לטובת עבודה קבוצתית, זוחלת; את השלכות החילון והמהפכה התעשייתית על השינוי בדפוסי העבודה המדעית וגיוסה למען רווחי המדינה; את כניסת החברות הפרטיות לתחום המחקר המדעי. התפתחויות אלו, ואלה שבאו בעקבותיהן, עיצבו את דמותו של המדען כמקצוען, בורגני, נטול שאיפות גדולות. הקשר בינו ובין התכלית הנשגבת של רדיפת האמת נמוג. אין פירושו של דבר שהוא בהכרח "מוכר את נפשו"; העניין הוא שיש לו מקצוע, לא ייעוד. הוא עובד ולא שואל שאלות: מי מרוויח מן המחקר המדעי, את מי הוא משרת, מהם הערכים המנחים אותו, מדוע מחקר זה ולא אחר? בעוד שוֹנְבֵּר סילק מתחומה של האוניברסיטה, ה"קביעתית" במהותה, את היכולת להשיב על השאלות הללו, ועל כן גם את הלגיטימיות של שאלות המנוסחות כך, הוא זיהה כאחד מייעודיו החשובים של המדע את הבהרתן האנליטית של דילמות ערכיות, את חשיפתן של הנחות היסוד של כל אחת מן האפשרויות, את עקביותן והשלכותיהן.³⁶ היום – בדיוק מתוך הכרה בפוליטיות הבלתי נמנעת של אנליזות כאלה – גם הן מתבקשות להסתלק מן הקתדרה. נשוב לכך מיד.

רגע לפני כן, חשוב – מהותי, כפי שיובהר להלן – לא להסתפק במבט כולל אלא לחדד את ההתבוננות בפרטים הקרובים, הכואבים, הקונקרטיים והמיידים לגמרי. סקירה שטחית של העולם האקדמי הישראלי תגלה בקלות את שמרנותם ונאמנותם של אנשי האקדמיה הישראלית בכללם למסד. רשימת החטאים ארוכה ונרחבת. מספיק לציין כאן את חמישים וחמישה (!55) המחקרים הנערכים באוניברסיטת תל אביב במימון משרד הביטחון, והתשעה הנוספים הממומנים בכספי הסוכנות למחקר ביטחוני מתקדם במשרד הביטחון האמריקאי.³⁷ לאלה ניתן להוסיף את מחקרי המכונים והחוגים למזרח התיכון, את התוכניות ללימודי ביטחון, ואת יתר הגופים המבלבלים בעולם האקדמי הישראלי בעוד שורשיהם נטועים עמוק בשלל זרועות הביטחון; וגם בכך לא די, שהרי גם סוציולוגים, ארכיאולוגים והיסטוריונים יודעים היטב לספר את

הסיפור הרצוי ולדחוק הצידה את המאיים. אפילו הפקולטה הפילוסופית מוציאה מקרבה שְׁרָתִי ממסד, המוצאים הכשר מוסרי לכל דבר תועבה.³⁸ מצד שני, מה מעטים אנשי הסגל המשמיעים את קולם נגד השלטון, על מעלליו השונים! כמה מרצים הסכימו לחתום על המכתב המתון, המוחה בעדינות נגד מדיניות הממשלה בעניין חסימת אפשרויות הלימוד במוסדות האקדמיים בשטחים הכבושים?³⁹ האוניברסיטאות העכשוויות משתבחות ברלבנטיות שלהן; "רלבנטיות" היא יופיזם. משמעותו האמיתית היא גיוס טוטאלי של המחקר, על כל אגפיו, לטובת כוחות השוק, השלטון והצבא.

מצוידים בנתונים אמפיריים בסיסיים אלה, נוכל לשוב עתה אל הניתוח המושגי. כפי שראינו, ברקע החזון של האוניברסיטה הליברלית מונחות כמובנות מאלהן שורת דיכוטומיות: ההבחנה בין עובדה לערך, בין מובן לכוח, בין מבע קביעתי למבע ביצועי. אלא שהן אופייה של השפה והן המציאות אינם מאפשרים לשרטט גבול נקי כל כך בין כוח להיעדרו, כפי שתובעות ההבחנות הליברליות. לא רק קאנט וְנֶבֶר; אפילו אוסטין המהפכן לא תפס את מלוא הרדיקליות של התובנה שלו, שהחלוקה בין המבע הקביעתי למבע הביצועי אינה מסוגלת להחזיק מעמד, משום שכל קביעה היא כבר מניה וביה ביצוע, מעשה, וכל ביצוע לשוני טומן בחובו קביעה. תובנה זו מוליכה לאוסמוזה: להחדרתו של הפרזיטי והשולי לתוך המרכז הנורמטיבי ולחלחולו של המרכז החוצה, אל השוליים. מכיוון שאין להבחין עוד בין התבונה ובין הביצוע, בין הידע לכוח, בין השיפוט העובדתי לשיפוט הערכי, המטאפיזיקה ה"תחתונה" נטענת בכוח יישומי, ואילו תוצרי מחקרן של הפקולטות "העליונות" זוכים, חייבים לזכות, במעמד קביעתי. תובנה זו, מעצם טיבה, אינה יכולה להישאר בתחומי פילוסופיית השפה. המחקר החוץ-אוניברסיטאי היום – זה של תעשיית התרופות והמחשבים, זה של מערכת הביטחון והמשפט – אינו שולי יותר מן המחקר הפנים-אוניברסיטאי; ההפך הוא הנכון. בפועל, אי אפשר לבדל את חזקתו על ה"אמת" מחזקת המחקר האקדמי ה"טהור", שהרי זה, כבר אמרנו, איננו טהור כלל.

אולם האוניברסיטה הליברלית אינה מסוגלת להתמודד עם תוצאות החלחול הזה. זה המקום שבו מתחזרת לנו הבעייתיות במהלך הקנטיאני – האופן שבו המנגנון שעיצב משרת את השלטון ולא מפריע לו, למרות כוונותיו הטובות והרדיקליות האמיתית העומדת בבסיס חלוקותיו. הפקולטות העליונות זקוקות ל"טהור" של הפקולטה התחתונה, שתאציל עליהן משהו מן ה"חופש האקדמי" שלה, וכך תלבין את מחקריהן – הכלכליים, המשפטיים, הארכיאולוגיים, ההיסטוריים – הקורצים אל הכוח. הפקולטה התחתונה, מצדה, נאלצת לבחור: היא עשויה לספק בחפץ לב את הטהור הנכסף, ובכך להיטמא ולהפוך לפקולטה "עליונה", או לדבוק במהותה התבונית, הטהורה והביקורתית; אלא שזו אין פירושה אלא התבצרות בטירה האוורירית שהותיר לה הליברליזם: החלל הריק וה"ביקורת" של הפורמלי, הפרוצדורלי, חסר התוכן הקונקרטי, ההיסטורי. נראה כי לפנינו חרב פיפיות. להבה האחד מרסק כל אפשרות להבחין בין משרתי הממסד למבקריו, והאחר מרוקן כל ביקורת מתוכן ממשי.

מה מונח, אם כן, מעבר לאופק המחשבה הליברלית? בשני חיבורים, "מוכלוס" (1990) ו"האוניברסיטה ללא תנאי" (2001), דרידה מצהיר אמונים למדעי-הרוח-העתידיים-לבוא, אבל גם פורש את הקשיים העומדים בפני המאמין – קשיים מושגיים ואמפיריים, שקל להיתפס לייאוש נכחם. העניין הוא שגם הייאוש הוא לוקסוס – וזה אולי המסר העיקרי שיש לגזור מחיבוריו של דרידה.

דרידה הוא פילוסוף, דיאלקטיקן, דה-קונסטרוקטיביסט – ואת הפילוסופיה, הדיאלקטיקה, הדה-קונסטרוקציה הוא מעמיד ביסוד האוניברסיטה ש"תבוא", שצריכה לבוא, שכבר באה לעולם כרעיון בראשית הצירים האקדמית, עם אפלטון. כמו אפלטון וכמו קאנט, גם דרידה סבור כי הפילוסופיה היא נשמת אפה של האוניברסיטה, מהותה, התנאי ההכרחי שלה, ועל כן הדיונים באוניברסיטה, בפילוסופיה ובאמנות חייבים להשתרג זה בזה. הדה-קונסטרוקציה של דרידה היא פלטוניזם המחצין את קרביו, את מנגנון הפעולה שלו. היא חושפת-יוצרת את משמעות הדיאלקטיקה, השואפת אל הבלתי מותנה. מובן שהחצנה כזו לא יכולה לשמר את הפנים המוחצן, והיא נידונה להוליך לפירוק, ולו חלקי, של המנגנון. הפירוק הזה – שיש לקרוא אותו כ-Aufhebung – הוא פירוקה של המחשבה הליברלית.

העמדת הדה-קונסטרוקציה כתשתית האוניברסיטה – והרי כבר כאן לפנינו אוקסימורון – היא התמודדות ישירה, לא מטייחת, עם חרב הפיפיות. הדה-קונסטרוקציה בוחנת והורסת את הנחות היסוד שלה כל העת; היא מסוגלת אפוא להכיר בכך שתשתיתה של האקדמיה חייבת להיות רעועה, ועם זאת שאין להסיק מכך את סילוקה. האופי הרעוע, כאמור, נובע מן הסתירה היסודית: ההתכוונות לאמת החומקת, למוחלט המסרב לאופיין המתנה-תמיד של המילים. אבל הדה-קונסטרוקציה מתעקשת לזכור גם את החיות הבלתי נדלית של השפה, את העובדה שבצד תבוסתה המובנית היא מאפשרת, מעצם טיבה, לא רק דיבור פורמלי, שלילי או ריק, אלא בראש ובראשונה דיבור של אמת, בפרט כאשר האמת הזאת "תלויה בזמן, במקום ובנסיבות ההיסטוריות". האפשרות לגעת באמת היא ההישג הכביר של המאה התשע-עשרה, שבסופו של דבר חיסלה אותו. רק הכרה כזו עשויה להעמיד התנגדות. התנגדות, "יותר מביקורת", כפי שמבהיר לנו דרידה, משום שהדה-קונסטרוקציה מכוונת את חצי שאלותיה, ביקורתיה, גם כלפי מושג השאלה, הביקורת. השאלה, כשהיא מבהירה לחוקר את מה שמהותי לדברים, ממקדת את מבטו בבלתי נמנע; לעומת זאת, כאשר היא משחררת את החוקר מן האמונה באמת ומאפשרת כל גחמה ובלבד שתדבוק בפרוצדורת השאלה, כאשר היא רואה במהלך הביקורתי מטרה לעצמה, היא שלילית גרידא, ריקה ושרירותית. דרידה פוחד מן האפשרויות הדכאניות הטמונות בריקות הפרוצדורלית הזאת, והוא מסרב לה סירוב פילוסופי ופוליטי, סירוב פילוסופי שהוא סירוב פוליטי. את הדה-קונסטרוקציה, אומר דרידה, לעולם אין לראות כ"מקבץ טכני של פרוצדורות שיה, ועוד פחות מזה כשיטה הרמנויטית הפועלת על ארכיונים של מבעים מוגנים במסגרת מוסד נתון ויציב"⁴⁰; היא כוללת, לכל הפחות,

נקיטת עמדה, במהלך העבודה עצמה, ביחס למבנים המוסדיים-פוליטיים המכוונים והמכוונים את הפרקטיקה שלנו, את יכולותינו ואת ביצועינו. הדקונסטרוקציה מעולם לא התעניינה רק בתכני המשמעות [דהיינו, במבע הקונסטטיבי], ובדיוק לכן אין להפרידה מן הדיון הפוליטי-מוסדי; עליה לתבוע חקירה מחודשת של האחריות, חקירה שכבר לא תצטרך להסתמך על קודים השאובים מן הפוליטיקה והאתיקה [אלה שייכים לפקולטות העליונות ומשמשים מכשיר חיוני לשלטון].⁴¹

האמת היא פוליטית. הבנת הדגש הזה מאפשרת לנו להרחיק אף מעבר לניתוח של דרידה, ולכלול במונח "דה-קונסטרוקציה" גם, למשל, את מתודת החקירה הפילוסופית-גניאלוגית של פוקו, הפוליטית במהותה. יתר על כן, כפי שמלמד אותנו פילוסוף החינוך הנרי ז'ירו – ההולך בעקבות מרקס, בורדייה וזיגמונט באומן – אין להפריד את הבנת האמת מן הכורח להוכיחה בפועל, לשלב את הפרקטיקה בתיאוריה.⁴² האינטלקטואל המבקש את האמת, הכותב בסגנונו, ללא כללים פורמליים, חופשי מספרות משנית ופרוצדורה, הוא פוליטי. סילוקו של הפוליטי – בשם ההקפדה הליברלית על טוהרתה וחירותה של הפקולטה התחתונה, של המדעים העיוניים – הוא סילוקה של האמת ודשדוש בקונבנציונלי. זו התשובה לטרוניתו של ז'בר – התומך בכל המגמות הליברליות הללו, כפי שראינו – על בינוניותו של איש האקדמיה המצוי.⁴³

המהלך החשוב ביותר, ואולי גם המפתיע ביותר של הדה-קונסטרוקציה הוא השבת האמת לתחומי השיח האקדמי: האמת החזקה, הטעונה, האישית, הפוליטית, זו שלא הודחה הצידה והוחלפה ב"מובן" האנמי. הניתוק בין רטוריקה לתוכן, בין מתודולוגיה לאמת, הוא תעתוע. כל רטוריקה נושאת עימה תוכן, ואין צעד מתודולוגי – פורמלי – שאינו מקבע אמת בפועל. לא לחינם מתעקש דרידה להזכיר לקוראיו שהוא פרופסור (professeur) – מי שמצהיר, על פי מקצועו. מצהיר, ולא "צובר ומעביר ידע", לא "ניטרלי". הוא מאמין במה שהוא מלמד; הוא מעורב; הוא מקבל על עצמו אחריות פומבית, מוסרית, פוליטית. הוא מסרב להישאר בצד ה"טהור" של הגדר – בין היתר משום שהוא מבין שאין צד כזה. באדיו, כמו דרידה, מדגיש – בשם האמת – את העובדה שהפילוסוף איננו "שותף צנוע לעבודת צוות", הוא אינו מוחק את עצמו, אלא להפך: הוא אקטיביסט פוליטי הנוכח כולו בתוך דבריו הסמכותיים, המפתים, האלימים.⁴⁴ במלים אחרות, ההכרה בחשיבות הממשית של האמת, בפוליטיות שלה, היא הכרה בכך שלא כל פרוצדורה העוברת את רף התקינות מוליכה לאמת, ולא כל הטיעונים ה"תקפים" שקולים זה לזה. ז'ירו הוא אולי המפורש ביותר מבין ההוגים שהזכרתי כאן: הוא קורא לאנשי האקדמיה, כאינטלקטואלים העובדים בשדה הציבורי, להפוך את האוניברסיטה לאתר פדגוגי ופוליטי של התנגדות – התנגדות קונקרטיית לכלכלת התאגידים, למיליטריזציה המעצבת את העולם (העולם בכלל והעולם האקדמי בפרט), לכל גורם המפריע לקידומה של דמוקרטיה רדיקלית.

התנגדות כזו תובעת שיח פוליטי חדש, כזה הלוקח את הכוח ברצינות, מבין את הפוליטיקה ככרוכה בביקורת ובאפשרות, תובע להשיב את תפישת הדמוקרטיה

כמאבק פרוגרסיבי מתמשך [...] כל זה עשוי להישמע כאוטופי, בפרט בעידן בו רווחים הייאוש והציניות; ועם זאת, תקווה היא תנאי לא רק לפעילות מתוך אחריות חברתית אלא גם לשם דמיון עתיד שאיננו חוזר על ההווה.⁴⁵

כאן מתחבר הכול: הרצון לשמור על אוניברסיטה נקייה משיקולי כוח, שוק, מיליטריזם וחנופה לשלטון, אבל גם ההכרה בכך שאין טעם באוניברסיטה כזו אם היא מתחייבת שלא להתחייב – למשל, אם אינה יכולה להוקיע פשעים נגד האנושות ולצאת בפעולה ממשית נגדם באופן שאיננו טריוויאלי; "חופש", "שוויון", "כבוד האדם" – כל אלה צריכים ללווה צורה קונקרטית, תוכנית, לא חמקמקה. במונח זה אמורים מדעי-הרוח-לעתיד-לבוא להוות מין המשך לאקדמיה האפלטונית: להכיר בקשר שבין האמת לטוב, או באופייה הפוליטי-בהכרח של הפילוסופיה. התעקשות על ההבחנה בין הקביעתי לביצועי והחדרתה הכפויה לאוניברסיטה פירושו קידוש הפרוצדורה, הריקות, הפחד ממחויבות של ממש; אבל נוכח הפיצוץ המוחלט של הגבולות בין העיוני למעשי, יש לזכור תמיד את תפקיד ההתנגדות שנתן לנו קאנט: את האיסור להיכנע לכוחות השולטים – במדינה, בשוק, ב"עולם".

עכשיו, רק עכשיו, אפשר לנסות לבחון ברצינות את מקומו של החופש האקדמי, באוניברסיטה הליברלית ובאוניברסיטה "לעתיד לבוא". בהרצאת הרקטור הידועה לשמצה ב-1933 לעג היידגר למושג הזה בשם האמת: "ה'חופש האקדמי', אשר כולם מריעים לו, יודח מן האוניברסיטה הגרמנית, משום שלא היה בו ממש, הוא היה שלילי גרידא. משמעותו העיקרית הייתה היעדר אכפתיות, שרירותיות הנטיות והכוונות, היעדר ריסון ביחס למה שבוצע ומה שנותר לא מבוצע".⁴⁶ אין מנוס אלא להודות שהביקורת המובאת כאן מדבריו של היידגר בדבר האדישות חסרת האחריות המגולמת ב"חופש האקדמי" היא נכוחה. ה"חופש האקדמי" הנהוג היום הוא החופש שלא לשאול שאלות מטרידות. יותר משהוא מאפשר לאמת להופיע, הוא מבטיח שגם אם תופיע איש לא ישים אליה לב, ומי שיתעקש לדבר נחרצות בשמה יוקע מיד כדוגמטי. ה"חופש האקדמי", במונח זה, גזור מאותו בד שממנו תפורים הפורמליזם, הפרוצדורה, העדפת המובן על פני האמת וסילוק האישי והפוליטי מן השיח האקדמי. גרוע מכך, לעיתים הוא מנוצל בדיוק כדי לדכא ביקורת של ממש. סקירה עמוקה של תולדות המטבע הזה מספקת אלן שרקר, המציגה את השימוש שעשו בו הפרופסורים בעידן מקארתי על מנת לפטר מרצים "דוגמטיים" הדבקים ב"קו המפלגתי" כדי "להשיג הישגים פוליטיים".⁴⁷ את הניתוח הזה אסור לנו לשכוח או להדחיק אפילו לרגע: כאשר דגלו של החופש האקדמי מונף, רב הסיכוי שהמדכא – ולא המדוכא – הוא המניף אותו. חברי האקדמיה, בישראל ובעולם הליברלי בכלל, משתבחים ב"חופש אקדמי" בדיוק כדי לטשטש את העובדה שלא כל "מבע קביעתי" שקול לאחיו, שלא כל דעה ראוי לה שתזכה בדיוק לכבוד שדעה אחרת זוכה לה, ושאינן שום סימטריה בין אמת המעוגנת ב"זכויות האדם" לאמת השואבת את כוחה מ"פשעים נגד האנושות". בעידן שבו מיטשטש הגבול בין הפקולטה הפילוסופית לבין זו המשפטית, משרתת השלטון, נתפרות גם זכויות האדם באופן שהולם את בעלי הכוח, וזיהוי הפשעים נגד האנושות נעשה בידי נותני הפקודות. אם כן, תפקיד מרכזי של "החופש האקדמי" – כמו של אחותו הבכירה, ה"סובלנות" – הוא תדמיתי. עליו

להעביר את המסר: האוניברסיטה שלנו איננה מוסד אוטוריטרי המשרת את הכוח, והעובדה שרק מתי מעט מתוכנו מבקרים את השלטון היא מקרית, מקרית לגמרי. כך מתגלה הליברליזם כהתגלמות מתוחכמת של אוטוריטריאניזם.

ועם זאת, ממש כפי שהדה-קונסטרוקציה מבקשת לשמור על משהו מחזונו הנאור, הביקורת של קאנט, אין היא מסלקת את הפנייה לחופש האקדמי כשאיפה מיותרת ושקרית לחלוטין. להפך. היא נפרדת מהיידגר במקום שבו הוא מסרב – וברור בדיוק למה – לראות את חיוניותו של החופש האקדמי כמבטא את מטרתו של קאנט – לנסח דרישת עצמאות לפקולטה התחתונה. מה שמחריד כל כך בחזון האוניברסיטה של היידגר איננו רק השילוב בין רוח לצבא, עבודה ומשמעת, ואפילו לא ההיכרות עם הרוח המסוימת והצבא המסוים האמורים להשתלב זה בזה בגרמניה של 1933 או בימינו ובמקומותינו אנו. מחרידה קודם כול ההתגייסות שמטרימה אותם, שמאפשרת אותם, דהיינו הסירוב הטוטאלי לקבל את מה שקאנט הבין היטב, את מה שהבאתי לעיל בשם הנרי ז'ירו: את עמדתה הלעומתית בהכרח של "הפקולטה התחתונה", או הפילוסופיה, או האוניברסיטה "לעתיד לבוא", את מאבקה ההכרחי בכוחות המושכים פנימה, לעבר המרכז, לעבר השלטון והנוחות. אמנם, חשוב מאוד – דווקא משום שיש אמת, ויש לה תוכן שאפשר לדבוק בו – להכיר בכך שאין דין ההתגייסות למען שלטון אחד כהתגייסות למען משנהו; ובכל זאת, האלמנט העיקרי שיש לשמר מחזון האוניברסיטה של קאנט הוא הסירוב לשלטון. בלי הסירוב הזה לא יתאפשר שום דיון אמיתי, לא ב"זכויות האדם" ולא ב"פשעים נגד האנושות".

דומני שאת הליברלים הדבקים ב"חופש האקדמי" מרעידה רוח הרפאים של סטאלין (וליסנקו שלו) לא פחות מרוחו של היידגר הנאצי. החרדה הזאת מחלחלת גם לחזונו של דיוויד גרייבר, המנסה לצייר את האוניברסיטה מתוך תפיסת עולם אנרכיסטית. הניסיון מעניין ומאתגר, ואזכורו המהיר כאן אינו יותר מאשר תזכורת לכך שהבירור בנוגע למהותה של האוניברסיטה מעבר לאופק המחשבה הליברלי רק מתחיל. גרייבר מציע אפשרות למחשבה על האופן שבו הפרוצדורה – האנרכיסטית, ורק היא – עשויה להכיל גרעין תוכני, שיש בו מענה לחלק מן התהיות העולות עם מחיקת הדיכטומיות שאליהן אנחנו שבים לאורך כל המאמר, ובכלל. כותב גרייבר: "הסטאליניסטים ודומיהם לא רצחו בגלל החלומות הנשגבים שהם חלמו [...] אלא בשל העובדה שהם ראו בחלומותיהם ודאיות מדעיות. זה מה שהנחה אותם בהרגשה שזכותם לכפות את חזונם בעזרת מנגנוני אלימות."⁴⁸ הדברים הללו קשורים כמובן לסירוב לשלטון שהזכרתי זה עתה. יתר על כן, כריכת האוניברסיטה עם ההשקפה האנרכיסטית מרעננת במיוחד, הן בשל המרחק האדיר בין האוניברסיטה בהווה ובין ההתנגדות למשטור, והן בשל הדגשים האקטיביסטיים שהבאתי לעיל בשמו של ז'ירו. ויחד עם זאת, משהו מן התמימות הליברלית – שלא לומר ההיתממות – דבק גם בדבריו של גרייבר. נניח כאן לסיפא המבקשת מציאות של חזון בלא אלימות; מה שמטריד בציטוט הזה הוא, שוב – וזה ניכר לאורך מסתו של גרייבר כולה – הרתיעה מ"דוגמיות", דהיינו ממחויבות אמיתית לתוכן כלשהו, מנטילת אחריות אישית ופוליטית בשם האמת. אם כן, מן הראוי שלא נירתע מלשאול ישירות: עד כמה משרת החשש מדוגמיות, מ"סטאליניזם", את הפאשיזם הנוכחי?

השאלה הזאת מחזירה אותנו אל הריב, הקונפליקט, אל הסתירה העומדת ביסוד הפילוסופיה. אולם בעוד שהאוניברסיטה בת-זמננו מדחיקה את הסתירה הזאת ובוחרת בפרקטיקה של דיכוי הנסמכת על רטוריקה ליברלית, האוניברסיטה המודעת לחוליי המחשבה הליברלית תחזין את הסתירה ותהפוך אותה לראשית הצירים שלה, לנקודת המוצא לפעולתה. בהקדמה לספרו על האקדמיה מדגיש בורדייה שמטרת הביקורת החריפה שלו קונסטרוקטיבית: ברצונו להצביע על יכולתה של האקדמיה לשבור את מעגל הקסמים שבו היא נתונה. בימים שבהם משרדי האוצר, בישראל ובמדינות רבות באירופה, עושים הכול כדי לטחון עד דק את המעט שנשאר מרוח הפקולטות ה"תחתונות" – כלומר מרוחה המתנגדת, הטובה, של האוניברסיטה-שהיתה-אמורה-להיות, אין שירות גדול יותר לממסד מאשר הצעה לפרק את המוסד האוניברסיטאי. אני מבקשת, לפיכך, להעלות הצעה קונקרטית להצבת הנדבך הראשון באוניברסיטה שמעבר לאופק, האוניברסיטה החוזרת למחויבותה לאמת. ההצעה נשענת על תובנתו של פרגה, עם "המפנה הלשוני" שלו. פרגה הבין שהפילוסופיה – שלב לבה הוא התביעה "הכר את עצמך" – לא נתנה עד כה את דעתה לכלי המרכזי שמאפשר אותה: השפה. הוא ביקש אפוא להציב את הפילוסופיה של השפה בבסיס החקירה הפילוסופית. אולם לא רק הלשון מאפשרת את הפילוסופיה; לפחות במאתיים השנים האחרונות, הפילוסופיה נזקקת למבנה המוסדי (לספריות, לתקציבים, לציונים, לתלמידים, לתארים, לחשיפה הציבורית ולכבוד הכרוך בה) כדי שלא להתפוגג כליל.⁴⁹

אם כך, הדרשה להכרה עצמית כמעשה מכונן, יסודי, צריכה להיתרגם למה שאפשר לכנותו, אפרופו פרגה, "המפנה האקדמי": התביעה להציב בבסיס הפילוסופיה את "הפילוסופיה של האוניברסיטה", "מדעי האקדמיה", או אולי "ביקורת התבונה והכוח האקדמיים". יתר על כן, אם הפילוסופיה אכן ניצבת בבסיס האוניברסיטה, והאוניברסיטה היא תנאי הכרחי לקיום הפילוסופיה, המדע הבסיסי המוצע חייב להיות אבן היסוד של האוניברסיטה-לעתיד-לבוא. אלא שדימוי זה של "אבן יסוד" עדיין שאוב מעולם הדימויים הארכיטקטוני המודרני – מן העידן שלפני פיצוץ הקווים התוחמים באופן חד את הקביעתי והביצועי. אחרי הפיצוץ הזה חייבת הסטטיות האדישה של "מבנה" להיעלם. הרי אי אפשר ללמד את הגותו של אוסטיין (או של מרקס, ניטשה, דרידה, פוקו או ז'ירו) כאילו היתה תיאוריה ככל התיאוריות; אי אפשר ללמד אותה באורח "קביעתי": להעמיד בפני הסטודנטים את שתי האפשרויות – שהבחנות החדות שרירות וקיימות או שאינן אלא אשליה – ואז לבחון אותם על "החומר הנלמד". מתודולוגיה כזו אינה "סובלנית", או "אנטי-דוגמטית". היא פשוט מתודולוגיה דוגמטית ליברלית, שכבר מכילה, באופן סמוי ומוכחש, את התשובה בדבר האפשרות המועדפת (הראשונה, כמובן). הדיסיפלינה החדשה – "מדעי האקדמיה" – חייבת לבחור באפשרות האחרת, אלא שעליה גם להחצינה, להבהירה, להעמידה לביקורת מתמדת ביחס לכל הקשר קונקרטי.

ובכן, מה אמור להיחקר בדיסיפלינה החדשה הזאת? מדעי האקדמיה צריכים, בראש וראשונה, לנפץ את הקו החד המבחין בין הטוהר הפורמלי של האקדמיה בכלל, ושל הפילוסופיה בפרט, ובין

הממשות. עליהם לכלול לא רק תיאוריות פילוסופיות של אמת ושל ידיעה ומדע, או דיונים על מהות השפה האקדמית (ז'רגון, יחסי שפת המדע והפילוסופיה עם שפת היומיום, סוגיית בידולה של הכתיבה התיאורטית מזו הספרותית), אלא גם מחקרים גניאלוגיים, סוציולוגיים, כלכליים והיסטוריים של כלל היבטיו של המוסד האוניברסיטאי ושל והתגלמותיו הקונקרטיות, כאן ועכשיו. בצד שאלות מטאפיזיות על מהות האמת אחרי "מות האל" ועל הקשר בינה ובין המעשה הביצועי או הכתיבה הטוענית, תידון – בתיאוריה ובמעשה – גם קביעתו של מרקס שאת האמת יש להוכיח בפועל. הדיון ביחסי מרכז ושוליים יישוב גם על השאלה אם רק מקרה הוא שדווקא אלה שבעטו בסגנון האקדמי הגיעו למה שנתפס, לימים, כשלבנים בסולם המוביל לאמת (או, במילים אחרות: מה הקשר בין הבגידה באמת ובין התביעה להררי "פרסומים אקדמיים"?). בצד בחינת מעמדם החברתי והכלכלי של כל אנשי האוניברסיטה וקירבתם ההיסטורית לשלטון, ידאגו אנשי האקדמיה מן הדיסיפלינה החדשה לשלב בה את שכבות האוכלוסייה המודרות מן האוניברסיטה הליברלית הנוכחית. בצד הדיון ברדיפת האמת ובמורשת הנאורות, יהיה חשוב לשאול עד כמה קשורה גלותו הכפויה של עורך הכרך "הנאורות – פרויקט שלא נשלם", בוגר אוניברסיטת הומבולדט, כאילו היה הוא עצמו פילוסוף נרדף בעידן הנאורות, לכך שהכיר בפועל בכוח הביצועי של המבעים ה"קביעותיים" של הדיסיפלינה הפילוסופית שעליה היה אמון. מדעי האקדמיה יכללו גם בחינה נוקבת של תולדות הדיכוי באקדמיה והחופש האקדמי, של רשתות הקשרים האישיים באוניברסיטה, של עקרון היעדר השקיפות בפרוצדורות האקדמיות השונות, ובעיקר בחינה של הקשר בין כל אלה ובין כלכלת הפחד, החוסמת ביקורות בין עמיתים. את הצביעות והכוחנות החוסות בצל האנונימיות תבקש הדיסיפלינה החדשה לעקור מן השורש, פשוטו כמשמעו. שאלת הרווח תעלה אף היא על השולחן: מי מרוויח מהמחקרים המבוצעים באוניברסיטה, מי מממן אותם, מה האינטרס בקידום פרויקט מדעי מסוים ומהן השלכותיו. בישראל, שאלות על אחריותו הפוליטית של האינטלקטואל יכללו דיון בשיתוף הפעולה הכמעט טוטאלי של האקדמיה הישראלית עם המדינה הכובשת, השוללת כל יכולת לארגון אקדמיה בשטחי הכיבוש שלה. מרכזיותו של האקטיביזם בדיון תחדד את הקשר בין עצם כינון הדיסיפלינה של "ביקורת התבונה והכוח האקדמיים" ובין תמיכת אנשי אקדמיה ישראלים – כמוני – בהם האקדמי על ישראל.

הערות

1. גיל זוהר (2009), "מבעד למעטה החשאיות". בתוך האוניברסיטה, כתב העת של אוניברסיטת תל אביב, חורף 2008/9.
2. עמנואל קאנט (1784) 1997), "תשובה לשאלה: הנאורות מהי?". ידידיה פלס (מתר'), בתוך עומי בשארה (עורך), הנאורות – פרויקט שלא נשלם? תל אביב: הקיבוץ המאוחד, עמ' 47 (ההדגשות במקור).
3. עמנואל קאנט (2007 [1794]), ריב הפקולטות. יפתח הרמן-כרמל (מתר'), תל אביב: רסלינג, עמ' 18-

- 19 (להלן קאנט, ריב הפקולטות). שתי ההדגשות האחרונות שלי.
4. שם, 28.
5. שם, 18.
6. שם, 29.
7. שם (ההדגשות שלי).
8. פיני איפרגן (2007), "אחרית דבר – קאנט וריב הפקולטות: על תבונה ומימושה". בתוך קאנט, ריב הפקולטות, 136.
9. שם.
10. ג. ו. פ. היגל (תשנ"ו), הקדמה לפנומנולוגיה של הרוח. ירמיהו יובל (מתר'), ירושלים: מאגנס, עמ' 126.
11. קאנט, ריב הפקולטות, 29.
12. קאנט, ריב הפקולטות, 66 (ההדגשה במקור).
13. על החווה הזוה בין קאנט לשלטון כבר עמד פוקו. ראו למשל "הנאורות מהי?". אריאלה אזולאי (מתר'), בתוך עזמי בשארה (1997) (עורך), הנאורות – פרויקט שלא נשלם? תל אביב: הקיבוץ המאוחד, עמ' 84.
14. Thomas Howard (2006), *Protestant Theology and the Making of the Modern German*. 14 University. Oxford: OUP, p. 129 (להלן האוורד, התיאולוגיה הפרוטסטנטית). הציטוט הפנימי הוא ממאמר של אלסדיר מקנטייר. קאנט עצמו מבטיח "גזר" וממעיט ממכתו של ה"מקל": "הפקולטה הפילוסופית חייבת לשכנע את השלטון שדרישה צנועה זו לחופש – תוך מתן חופש גם לאחרים לקבוע את האמת לטובת המדעים ולהציגה בפני הפקולטות העליונות לשימושן – אינה מסוכנת, ואף יותר מכך – אין לוותר עליה" (קאנט, ריב הפקולטות, 29).
15. האוורד, התיאולוגיה הפרוטסטנטית, 142.
16. הגל, הקדמה לפנומנולוגיה, 154.
17. האוורד מצטט מה-Vorlesungen של שלינג בהתיאולוגיה הפרוטסטנטית, 157.
18. שם (ההדגשה שלי).
19. Max Weber (1946), "Science as a Vocation", in H.H. Gerth and C. Wright Mills (Translated and edited), *Max Weber: Essays in Sociology*. New York: Oxford University Press, pp. 129-156 (להלן ובר, "המדע כיעוד"). הציטוטים כאן לקוחים מגירסת הפי-די-אף המופיעה כאן: <http://www.tems.umn.edu/pdf/WeberScienceVocation.pdf>, עמ' 8. עמדה זו הגיעה לניסוחה האולטימטיבי אצל קרל פופר, במחצית הראשונה של המאה העשרים.

20. שם, 11.
21. קאנט, ריב הפקולטות, 28 (ההדגשה במקור).
22. ראו למשל ובר, שם, 18.
23. Alain Badiou (2009), *L'antiphilosophie de Wittgenstein*. NOUS, p. 21. (להלן באדיו, האנטי-פילוסופיה של ויטגנשטיין).
24. מקומן המרכזי של הפרוצדורות עומד בלב המחשבה הליברלית על כל היבטיה, והאוניברסיטה אינה שונה בעניין זה ממערכת המשפט או מכינון הפרלמנט במשטר דמוקרטי. מטרתו כאן להזכיר את האופן המיוחד שבו קידוש הפרוצדורה מאפיין את האוניברסיטה הליברלית ומסלק כל אפשרות להתעקש על חשיפת האמת, ועל כך שחשיפה כזו אינה עולה בקנה אחד עם הסימטריות והאיוונים האופייניים לגישות פרוצדורליות.
25. כך במקרה הטוב, ה"טהור"; כניסתו של הכוח לכאן תידון בהמשך.
26. אין בכוונתי לטעון שהוגים כמו דקרט, שפינוזה או קאנט ראו את הפילוסופיה כאישית; נהפוך הוא. אולם הפרקטיקה הפילוסופית שלהם היתה רחוקה מאוד מן החזון הנוכחי של מאמץ משולב לקידום הידע והפילוסופיה בעזרת נדבכים ועירים ומשורגים של "ספרות משנית". ראו גם את ניתוחו של סטיבן שאפין להלן, ובספרו: Steven Shapin (2008), *The Scientific Life: A Moral History of a Late Modern Vocation*. Chicago: The University of Chicago Press.
27. ראו ג'ון אוסטיין (2006), איך עושים דברים עם מילים. גיא אלגת (מתרג'), תל אביב: רסלינג, הרצאה 1: "מבעים ביצועיים ומבעים קביעתיים" (במקור: Performatives and Constatives).
28. Jacques Derrida (2001), *L'Université sans condition*. Paris: Galilée, p. 42. (ההדגשות במקור).
29. ובר, "המדע כייעוד", 13.
30. נשים לב לדמיון הלא-מקרי בין החלוקה הזו ובין חלוקתו המלגלגת של הגל לעיל. ובר מרשה לנו להשיב על שאלות כמו מתי נולד קיסר וכמה אמות יש בפרסה, אך לא על השאלות הפילוסופיות, היסודיות. את אלה הוא מותיר לנביא ולדמגוג.
31. הרחבתי על כך במאמרי "תוף בודד: מהטימפאן של דרידה אל תופי המלחמה". מטעם 10, יוני 2007 (ניתן לקריאה גם ב-<http://www.mitaam.co.il/mit10matar.htm>). באופן טבעי – וניטשאני מאוד – אוסטיין משרשר להבחנות הללו גם את "הניגוד המוכר בין ה'נורמטיבי או ערכי' לבין העובדתי" (אוסטיין, איך עושים דברים עם מילים, 164).
32. הווארד זין (2007), היסטוריה עממית של ארצות-הברית. מתן קמינר (מתרג'), תל אביב: ככל, עמ' 352.
33. ראו <http://www1.tau.ac.il/pressoffice/index.php/press/bog/2591-352010.html>

Pierre Bourdieu (1984), *Homo Academicus*. Translated by P. Collier, Stanford University Press, pp. 222-3.

35. ר' הערה 26 לעיל.

36. ובר, "המדע כיעוד", 18.

37. מתוך המאמר שאליו מפנה ההערה הראשונה. ראו שם גם את דבריו של יצחק בן-ישראל, מי שעמד בראש מפא"ת – המינהל למחקר, פיתוח אמל"ח ותשתית טכנולוגית במשרד הביטחון: "שלא כמו בארה"ב, שבה מתנהל המחקר במעבדות לאומיות, לישראל אין מוסדות כאלה [...] לולא האוניברסיטאות לא היה קיים בישראל מחקר ופיתוח בתחום הביטחון. בהן נעשה כל המחקר המדעי הבסיסי, ואחר כך הוא מפותח בתעשיות הביטחון ובצבא." בן ישראל גלש היישר מן המטכ"ל שניצח על הדיכוי, רצוף פשעי המלחמה, של האינתיפאדה השנייה לפרופסורה בבית הספר לממשל ומדיניות באוניברסיטת תל אביב. למרות מובהקותו של המקרה הישראלי, אין בכוננתי לטעון לייחודיות של האוניברסיטאות הישראליות בעניין קשריהן העבותים עם הממסד הפוליטי והצבאי. ספרו של הנרי ז'ירו מביא פירוט נרחב לגבי קשרים כאלה בעולם האקדמי האמריקאי (Henry A. Giroux (2007), *The University in Chains: Confronting the Military-Industrial-Academic Complex*. Boulder: Paradigm Publishers ולהלן ז'ירו, האוניברסיטה בכבלים). אין מדובר במחקר ופיתוח בלבד. ממש כשם שפנינה שרביט-ברוך, מי שנתנה הכשר משפטי לפשעי המלחמה של צה"ל בעזה, מועסקת כמרצה לדין בינלאומי בפקולטה למשפטים של אוניברסיטת תל אביב, כך חזרה הפקולטה למשפטים באוניברסיטת ברקלי להעסיק את ג'ון יו, מי שסיפק את ההיתר המשפטי לשיטות העינויים של הצבא האמריקאי. יו פרש לחופשה מהאוניברסיטה והתמנה לתפקיד במשרד המשפטים כדי לספק לנשיא ג'ורג' וו. בוש את חוות הדעת שרצה בה, ואחרי השלמתה חזר ללמד בברקלי, למרות הביקורת הציבורית הנוקבת.

38. ניתחתי דוגמה פרדיגמטית אחת ב"מה מאפשר את אסא כשר?", מטעם 6, יוני 2006 (ניתן לקריאה גם ב-www.wisdom.weizmann.ac.il/~oded/PS/anat.doc). חשוב להבהיר שאין מדובר רק באדם אחד ובתפקיד אחד של "הכשרה", אלא בכמה וכמה מרצים לפילוסופיה המייעצים לצבא ולמוסדות שלטון אחרים בשלל עניינים.

39. מתוך כ-8,000 אנשי סגל שקיבלו את הבקשה, רק כ-400 חתמו עליה: <http://academic-access.weebly.com>. דיון בנושא העולה כאן נמצא כבר במאמר חשוב החושף טפח מן הנתונים על הסתירה בחייהם של אנשי אקדמיה ישראלים ליברלים, המכחישים את הזוועות ההולכות ומחריפות סביבם: סטנלי כהן (2009), "על האוניברסיטאות בישראל". דנה לובינסקי (מתר), מטעם 17.

Jacques Derrida (2004 [1990]), "Mochlos", in *Eyes of the University*, Translated by J. 40 Plug, Stanford University Press, p. 102.

41. שם. ההבהרות בסוגריים שאובות מעמ' 90.

42. ראו למשל את הפרק האחרון בספרו האוניברסיטה בכבלים: "ניתוח הכבלים: אסטרטגיה לניכוס מחודש של האוניברסיטה".

43. ובר, "המדע כייעוד", 5.

44. באדיו, האנטי-פילוסופיה של ויטגנשטיין, 8.

45. ז'ירו, האוניברסיטה בכבלים, 209.

Martin Heidegger (1990 [1933]), "The Self-Assertion of the German University", 46 translated by L. Harries, in G. Neske and E. Kettering (eds.), *Martin Heidegger and National Socialism*. New York: Paragon House, p. 8

Ellen Schrecker (1986), *No Ivory Tower: McCarthyism and the Universities*. Oxford 47 .University Press

David Graeber (2004), *Fragments of an Anarchist Anthropology*. Chicago: Prickly 48 Paradigm Press, p. 10 וגם כאן: <http://www.prickly-paradigm.com/paradigm14.pdf>

49. היכרות קצרה עם הביוגרפיות של דרידה ופוקו עצמם, למשל, מבהירה את ההיזקקות הזאת.

